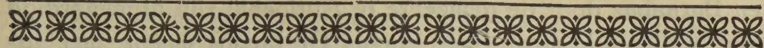
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 3. Juli 1928.

Verslag van de Vergadering van de Vereeniging van Gereformeerde Predikanten in Nederland, gehouden te Utrecht in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, op Woensdag en Donderdag 11 en 12 April 1928.

Vergadering op Donderdag 12 April.

Des ochtends 9 uur wordt deze vergadering geopend met het zingen van Psalm 43 : 3 en het lezen van Psalm 27 en gebed door den Voorzitter.

De Voorzitter wenscht Ds Bouma geluk met zijn benoeming als bestuurslid en verzoekt hem aan de bestuurstafel plaats te nemen.

Daarna geeft hij het woord aan Ds Joh. Jansen van Wierden, voor zijn referaat over *„Het tuchtrecht der meerdere vergaderingen"*.

Nadat referent in een korte inleiding heeft uitgesproken, dat hem door het onderzoek van de tuchtzaak van Ds Fred. van Leenhof in het begin der 18e eeuw, over het tuchtrecht der meerdere vergaderingen wel wat ander licht is opgegaan, licht hij zijn stellingen nader toe.

In de eerste plaats, dat het tuchtrecht der meerdere vergaderingen in de Schrift gegrond is, niet als een compleet systeem, maar de grondbeginselen er van. Hij bestrijdt in dit verband de meening van Dr D. Jacobs in zijn geschrift: De verhouding tusschen de Plaatselijke en de Algemeene Kerk in de eerste drie eeuwen p. 48 enz., dat in Hand. 15 alleen

sprake zou zijn van een besluit der moedergemeente van Jeruzalem, onder leiding der apostelen. Hij betoogt, dat Paulus en Barnabas door de gemeente te Antiochië zijn afgevaardigd met beslissende stem (niet, zooals Dr Jacobs meent, met adviseerende) zie Hand. 15 : 2 en dat om mede te besluiten 15 : 12, 22, 23, 25. Wel merkt Dr Jacobs terecht op, dat onze meerdere kerkelijke vergaderingen niet op gelijke lijn staan, omdat er thans geen apostelen meer zijn, met onfeilbaar gezag bekleed. Maar daarmede valt het bindend karakter nog niet weg. Er is onderscheid tusschen onfeilbaar en bindend. In Hand. 15 hebben wij inderdaad het beginsel van een meerdere vergadering, waarin de besluiten genomen zijn met gemeen goedvinden van de Kerken van Jeruzalem en Antiochië.

Vervolgens zet Ref. uiteen, dat Christus het tuchtrecht in eerste instantie volgens Matth. 18 : 17 („zeg het der gemeente") aan de plaatselijke kerken geschonken heeft, maar dat deze de toepassing er van door de bepaling van Art. 79 en 80 K. O., dat de schorsing en afzetting van ambtsdragers door het oordeel van de gecombineerde Kerkeraden en van de Classis zal plaats hebben, vrijwillig hebben beperkt.

Vanwaar dat tuchtrecht eener Classis over Dienaren eener plaatselijke kerk ? Alleen krachtens vrijwillige overeenkomst, waardoor de kerken hun macht hebben saamgebracht en gecumuleerd in de meerdere vergaderingen. Het is dus een afgeleide en beperkte macht, geldende in bepaalde gevallen alleen. Behalve de drie door Voetius genoemde gevallen, noemt Ref. nog als vierde : wanneer een geheele Kerkeraad wordt aangeklaagd en niet als rechter in eigen geding mag optreden. Het is ook steeds slechts een leidende, dienende macht, niet een hierarchische, die als zoodanig gehandhaafd moet worden tegen de onderschatting bij de Independenten en de overschatting bij de Roomschen en Collegialisten. Doch dit ministerieel karakter van de besluiten eener meerdere vergadering sluit het bindend karakter niet uit. Heel de macht in Christus' kerk, ook die der apostelen, is ministerieel en

toch zijn hare besluiten bindend. Zoo oordeelen ook Voetius en Rutgers.

Maar — vraagt Ref. — heeft Prof. Rutgers in zijn Rechtsbevoegdheid der plaatselijke kerken niet anders geleerd ? Zoo meent men, en zoo meende ik ook, zegt Ref. Maar bij nader onderzoek van de zaak, nl. van de procedure inzake Ds van Leenhof, pred. te Zwolle, die in 1708 door de partic. Synode van Overijsel wegens zijn Spinozistische dwalingen werd afgezet, maar door den Kerkeraad van Zwolle, gesteund door de Overheid in stad en provincie, gehandhaafd werd, is hem gebleken 1) dat de partic. Synoden in de andere provinciën toen wel het kerkverband tijdelijk met de kerk van Zwolle verbroken hebben, omdat zij geen tuchtmacht over haar hadden, wijl Zwolles' kerk niet onder haar ressorteerde ; en 2) dat aan de Classis Zwolle en de part. Synode van Overijsel, waaronder de kerk van Zwolle wel ressorteerde en die wel tuchtrecht over haar hadden, door de Overheid eenvoudig verboden werd eenige tucht op den Kerkeraad toe te passen.

Ten slotte gaat Ref. over tot de toelichting en verdediging van zijn 4e stelling, dat het tuchtrecht der meerdere vergaderingen de zelfstandigheid en de vrijheid der plaatselijke kerken niet te niet doet. Elke kerk is niet alleen zelfstandig, maar ook vrij het verband met andere kerken te verbreken, natuurlijk wanneer er op grond der Schrift reden voor is. Dat breken gaat niet uit van een meerdere vergadering jegens een mindere, maar van een mindere jegens een meerdere. Als voorbeeld haalt Ref. aan de kerk van Veen in 1921. De Classe kon toen niet anders dan met leedwezen er in berusten.

Tijdens de Republiek (toen het kerkverband gestoord was en er geen Gen. Syn. gehouden mocht worden) kwam verbreking van het kerkverband wel voor van een meerdere vergadering jegens een plaatselijke kerk. Omdat bvb. de andere provinciën vanwege de ontstentenis eener Gen. Syn. geen tuchtmacht konden oefenen over de kerk van Zwolle, in de zaak-van Leenhof, bleef hun niets anders over dan de maat-

regel, dat zij zich aan de kerk van Zwolle, die niet tot haar ressort behoorde, onttrokken.

En zoo kan het als tweede noodgeval ook wel voorkomen, dat een meerdere vergadering mag breken met een kerk, wanneer de geheele Kerkeraad en de geheele gemeente zóó afwijkt in leer en kerkregeering, dat ook nadat de geheele Kerkeraad door alle meerdere vergaderingen is afgezet, de geheele gemeente het houdt met den Kerkeraad en zich toch nog wederrechtelijk in het Kerkverband wil handhaven ; waaraan Ref. evenwel nog toevoegt, dat het afzetten van een geheelen Kerkeraad in massa hem niet juist voorkomt ; de afzetting moet dan geschieden hoofd voor hoofd, omdat de tucht niet over een massa tegelijk, maar over bepaalde tuchtwaardige personen moet worden geoefend.

Ref. eindigt met de opmerking, dat de rechte weg altijd loopt tusschen independentische losbandigheid en hierarchische gebondenheid. Tijdens de Doleantie moest meer het recht en de vrijheid der plaatselijke kerk worden verdedigd ; maar thans, nu de zelfstandigheid en vrijheid der plaatselijke kerk zoo sterk worden geaccentueerd, moet het accent weer wat meer naar de andere zijde worden verschoven, om zoo den gulden middelweg te vinden en te bewandelen.

Nadat de Voorzitter reeds met een enkel woord den referent voor zijn uitnemend referaat heeft dankgezegd, geeft hij het woord aan hen, die met Ref. van gedachten willen wisselen.

Dr van der Vaart Smit van Zuid-Beijerland, verklaart dat, hoezeer hij ook apprecieert wat Ref. in het midden heeft gebracht, deze hem toch niet heeft kunnen overtuigen en de moeilijkheid voor hem niet weggenomen heeft. „Ik — zoo zegt opponent — „heb in de Ned. Herv. Kerk den strijd tegen de organisatie van 1816 hartelijk meegeleefd, en heb in dien strijd ingedronken de gedachte van de autonomie der plaatselijke kerk en ben door die gedachte buitengewoon geboeid. In het Doleantie-kerkrecht heb ik geloofd. Is Referent nu met dat kerkrecht in overeenstemming ? Op een voorzichtige wijze

antwoordt Referent: Neen. Die zwenking kan ik niet meemaken. Ik blijf bij 't oude. Met de stelling, dat een meerdere vergadering bindende besluiten kan nemen, ga ik accoord, mits onder de restrictie van toetsing aan Gods Woord en de Belijdenis, en als deze restrictie niet principieel zinledig zal zijn, dan mag een meerdere vergadering niet zelf schorsen en afzetten, maar alleen bindend besluiten, dat een meerdere vergadering oordeelt, dat ambtsdragers *behooren* te worden geschorst of afgezet, of dit *gelast,* maar niet zelf schorst en afzet. Is het zelfs niet een juridisch grondbeginsel, dat alleen het college, dat aanstelt, ook ontslaan kan? Wie schorsen en afzetten kan, kan dan ook benoemen en aanstellen. — Een vergadering met twee genabuurde kerken is een meerdere vergadering in miniatuur; doch die drie Kerkeraden schorsen niet, zij besluiten alleen, dat een plaatselijke kerk moet schorsen en afzetten. Referent laat de meerdere vergaderingen doen, wat des Kerkeraads is; hij zegt er wel bij: in bijzondere gevallen, maar ik zeg: Nooit."

Ds Heida van Vlaardingen dankt den Referent voor zijn degelijk referaat, maar vraagt, of hij niet te sterk den nadruk heeft gelegd op de vrijwillige overeenkomst. Wat van een lid eener plaatselijke kerk geldt, geldt dat ook in de gemeenschap? Als een Kerkeraad zich onttrekt, valt daarmede z. i. het tuchtrecht der meerdere vergaderingen niet weg.

Dr van Es van Leeuwarden beschouwt en prijst het als een daad van moed, dat het Bestuur het onderwerp, door Ref. behandeld, waarover onder ons verschil van gevoelen bestaat, publiek aan de orde heeft gesteld.

Hij heeft bezwaren tegen het referaat, formeele en materieele.

De formeele bezwaren, die samenhangen met materieele, zijn de volgende:

a. In stelling 4 had onderscheid gemaakt moeten worden tusschen dienaren des Woords, ouderlingen en diakenen, en niet zoo maar in het algemeen van Kerkeraadsleden gesproken moeten worden.

b. Stelling 2 leidt niet tot verheldering. In hoeverre hebben de Kerken hun macht in de meerdere vergaderingen samengebracht ? Dat is juist de vraag.

c. Z. i. is een kerk nooit vrij het verband met andere kerken te verbreken. Zij is naar Gods Woord verplicht, om in het kerkverband te blijven.

d. De tucht in de meerdere vergaderingen heeft zich nooit bepaald alleen tot schorsen en afzetten (zie stelling 2) ; altijd was er excommunicatie mede verbonden.

e. 't Is waar, dat de kerken vroeger soms in de uitoefening van hun macht door de Overheid zijn verhinderd ; maar daarbij mag dan ook wel gezegd worden, dat zij soms van de macht der Overheid overmatig gebruik hebben gemaakt.

Zijn materieele bezwaren zijn de volgende :

a. 't Heeft hem gesmart, dat Ref. zoo tegen Prof. Rutgers optrad. 't Komt hem voor, dat Ref. de quaestie, waarom het ging, niet goed onder de oogen heeft gezien. Er is geen enkel geval aan te wijzen, dat de meerdere vergaderingen ouderlingen en diakenen hebben afgezet. Wat na de Synode van Dordt plaats vond, was ook geen afzetten, maar een „de wet verzetten", een ter zijde zetten.

b. Ref. zegt wel, dat bij het volgen van zijn weg de zelfstandigheid en de vrijheid der plaatselijke kerk niet te niet wordt gedaan, maar daartegenover verklaart spreker, dat, wanneer het Kerkrecht van Ref. gevolgd wordt, de kerkeraden met handen en voeten worden gebonden. De meerdere vergadering zet dan eenvoudig onwillige kerkeraadsleden af.

c. De macht der plaatselijke kerken wordt in de meerdere vergaderingen samengebracht, zegt Ref. ; maar hoeverre ? Zoodra een meerdere vergadering buiten de Kerkenorde omgaat, gaat zij boven de saamgebrachte macht en verliest dus hare macht.

Ds Meulink van Enschede heeft twee vragen, ten eerste : is aan het convent te Jeruzalem (Hand. 15) waarop de apostelen tegenwoordig waren, wel iets te ontleenen voor ons kerkelijk leven en ten tweede, kan een plaatselijke kerk

haar macht overdragen op anderen ? De band van saamleving ligt alleen in de K. O. ; mag een meerdere vergadering ooit meer doen dan in dien band staat ?

Ds. van Dijk van Nes en Wierum wil niet over de hoofdzaak spreken, maar heeft toch eenige vragen. Men hoort zoo dikwijls, dat de kerkeraad een dienende macht heeft ; is het niet gevaarlijk zoo te spreken, wijl men er dikwijls misbruik van maakt ; is het niet beter, er bij te zeggen : dienende, maar ook regeerende macht ?

De kerken hebben ook wel eens dingen gedaan, die der overheid waren ; Art. 30 K. O. bewijst, dat men ook wel eens bezig was met andere dingen ; is het dan niet te begrijpen, dat ook de overheid wel eens haar macht te buiten ging ?

Ref. heeft gezegd, dat een meerdere vergadering wel de afzonderlijke kerkeraadsleden mag afzetten, maar niet een kerkeraad in zijn geheel ; wat maakt dit voor verschil ? Met een beeld, ontleend aan de dierenwereld, dat groote hilariteit verwekt, verduidelijkt spreker zijn vraag.

Ten slotte zegt hij nog, dat nu wel gehoord is, wat de bevoegdheid is der meerdere vergaderingen ; maar hij zou ook wel eens willen hooren, wat *niet* hun bevoegdheid is.

Ds Korfker van Barneveld merkt op, dat z.i., het referaat gehoord, de aanhaling van Prof. Rutgers in stelling 3 in verband met stelling 4 niet volkomen in den haak is. Was het niet eerlijker geweest, indien in stelling 3 gezegd ware : „hetgeen door Prof. Rutgers over het hoofd wordt gezien ?"

De Voorzitter, Prof. Dr Grosheide deelt nog mede, uit betrouwbare bron gehoord te hebben, dat er na het werk van Prof. Rutgers over de „Rechtsbevoegdheid enz." andere bronnen in betrekking tot de zaak-van Leenhof zijn ontdekt, die Prof. Rutgers niet gekend heeft. Zijn vraag is nu aan Ref. : Is uit die andere bronnen gebleken, dat men in Overijsel wel terdege bedoeld heeft van Leenhof te schorsen en af te zetten ?

De voormiddagvergadering wordt hiermede gesloten.

De namiddagvergadering wordt geopend met het zingen van Psalm 89 : 7.

De Voorzitter geeft aan Ds Jansen gelegenheid tot repliek.

Ref. dankt voor de aandacht, die men aan zijn referaat heeft willen geven, en voor de broederlijke wijze, waarop men zijn bezwaren er tegen heeft ingebracht. Hij hoopt in denzelfden broederlijken zin er op te antwoorden.

Hij zegt tot *Dr van der Vaart Smit :* 1. Indien men in den Doleantie-strijd van collegialistische zijde ook gesproken heeft van een cumulatie van de macht der plaatselijke kerken, dan moge dit op zichzelf een Gereformeerd beweren zijn, van uit collegialistisch standpunt is dit toch niet waar. Want hier zijn alle kerken afdeelingen van een genootschap ; bovenaan staat de Synode en vandaar daalt de macht naar beneden.

2. Dr van der Vaart Smit heeft van een zwenking gesproken. In zeker opzicht geef ik dat volkomen toe — zegt Ref. Ook ik zelf ben gezwenkt. Maar dan moet men dat niet verkeerd gaan opvatten. In den Doleantie-strijd ging het om het recht en de bevoegdheid der plaatselijke kerken. Later zijn er andere dingen aan de orde gesteld ; met vasthouden van voormeld recht en bevoegdheid zijn de rechten van de kerken in kerkverband meer naar voren gekomen. Daardoor zijn gedachten, die vroeger wel eens eenzijdig naar voren werden gebracht, weer recht gezet.

3. Dr van der Vaart Smit zegt nog : indien een gecombineerde kerkeraad besluit om ouderlingen of diakenen af te zetten, dan moet de kerkeraad nog eens weer vergaderen om dat genomen besluit goed te keuren. — Dit, zegt Ref. is in strijd met de woorden van Art. 79 K. O. en met wat voorkomt in de Dictaten van Prof. Rutgers, uitgegeven door Dr de Jong, over de woorden „door voorgaand oordeel".

Tegenover *Ds Heida,* die gezegd heeft, dat de kerken wel vrijwillig het kerkverband aangaan, maar het niet zoo vrijwillig weer mogen verbreken, merkt Ref. op : Natuurlijk, zij mogen het niet verbreken om een bagatel, maar wanneer het een principieel punt van belijdenis betreft, dan heeft een

plaatselijke kerk het recht en de bevoegdheid en de roeping, om zich van een kerkverband los te maken. Ref. beroept zich hiervoor op wat Prof. Rutgers zegt in zijn „Rechtsbevoegdheid enz." p. 164.

Aan *Dr van Es* antwoordt Ref. : 1. De bewering, als zou de aanteekening van Prof. Rutgers alleen slaan op predikanten, maar niet op ouderlingen en diakenen, en dat daarom in stelling 4, niet zoo in het algemeen van kerkeraadsleden gesproken mocht worden, gaat niet op. Prof. Rutgers heeft wel ter dege gezegd, dat ouderlingen en diakenen afzetbaar zijn door de meerdere vergaderingen. Zie Dictaten Prof. R. door Dr de Jong, p. 84.

2. Het bezwaar van Dr van Es tegen den term *„afgeleide macht"* behoeft niet zoo zwaar te wegen, als men het maar goed opvat. Indien daarmede bedoeld zou zijn, wat Dr van Es er in wil lezen, dat de tuchtmacht daarmede aan de plaatselijke kerk zou ontnomen zijn en gelegd op de meerdere vergadering, dan is er zeer zeker ernstig bezwaar tegen die uitdrukking, maar zoo is het niet bedoeld. Ref. geeft daartegenover de juistere opvatting, reeds in zijn referaat genoemd.

3. Mag een kerk nooit het kerkverband verbreken ? In een bepaald geval, zeer zeker. (Zie boven het antwoord aan Ds Heida).

4. De afzetting van kerkeraadsleden sloot in den Remonstr. tijd ook excommunicatie in, zegt Dr van Es. Zeker, en die excommunicatie hield in, dat hij èn geëxcommuniceerd werd èn als ambtsdrager uit zijn ambt ontzet.

5. 't Is waar, dat de kerken vroeger al te veel naar de overheid geluisterd hebben, maar daaruit volgt niet, dat zij hun tuchtrecht hebben prijsgegeven. Denkt slechts aan de Synode van Dordt 1618 en 1619.

6. Dr van Es zegt, dat er geen enkel geval is aan te wijzen, dat de meerdere vergaderingen ouderlingen en diakenen hebben afgezet, wel dat heele kerkeraden soms op zij zijn gezet. Ref. antwoordt : zeker is dit waar. Maar er zijn toch ook

gevallen b.v. in Gouda, dat rechtzinnige kerkeraadsleden werden behouden, en de andere afgezet.

7. Wanneer een kerkeraad een deel van zijn macht brengt in de meerdere vergadering, volgt daar niet uit, dat die kerkeraad zoo zijn macht verliest.

8. Dr van Es zegt : alleen de K. O. regelt de bevoegdheid der meerdere vergaderingen. Wanneer de meerdere vergaderingen daarvan afwijken, dan gaan zij hun bevoegdheid te buiten. — Ref. antwoordt daarop : ofschoon het in de K. O. niet gestipuleerd is, dat een meerdere vergadering ouderlingen en diakenen mag afzetten, volgt daar niet uit, dat de meerdere vergadering geen tuchtmacht zou mogen oefenen. Er staat ook niet in de K. O. gestipuleerd, dat een kerk het kerkverband mag verbreken. De K. O. bovendien erkent wel het tuchtrecht der meerdere vergadering bij hooger beroep ; daarmede is uitgesproken, dat er enkele gevallen kunnen zijn, waarin ter dege het tuchtrecht der meerdere vergadering moet gelden.

9. Wanneer Dr van Es ten slotte met een beroep op K. O. Art. 31 nog staande houdt, dat, zoo een meerdere vergadering een besluit genomen heeft en een plaatselijke kerkeraad met beroep op Gods Woord is het daarmede niet eens, zulk een plaatselijke kerk toch in het verband kan blijven, betwist Ref. dat. Zulk een kerkeraad moet in hooger beroep gaan. Dan kan er conflict komen en dan één van beide : of de kerkeraad zal zich onderwerpen of hij moet zich van het kerkverband afscheiden.

Ref. antwoordt *Ds Meulink :* 1. Onze meerdere vergaderingen staan niet gelijk met het Apostel-convent (Hand 15), maar het beginsel van onze meerdere vergaderingen zit toch wel in dat Apostel-convent in.

2. In de meerdere vergaderingen doen de plaatselijke kerken geen afstand van hun macht en dragen die over op deze. Zij behouden hun macht, maar zóó, dat zij een deel daarvan afdragen in de meerdere vergaderingen.

Aan *Ds van Dijk* geeft Ref. toe, dat de uitdrukking :

„dienende macht" verkeerd kan opgevat worden. Ze moet dan ook aangevuld worden ; ze is tevens een leidende en regeerende macht.

Tegenover *Ds Korfker* verdedigt Ref. zijn aanhaling van Prof. Rutgers in stelling 3. Indien hij daar geschreven heeft : *„zie de beschouwing"* enz. anders dan in stell. 4, is zijn bedoeling alleen geweest, om de broeders er toe op te wekken, die plaatsen na te slaan.

Op de vraag van *Prof. Grosheide* antwoordt Ref. bevestigend.

Ten slotte komt hij nog terug, op wat Dr van Es heeft gezegd, dat het hem smartte, dat Ref. zoo tegen Prof. Rutgers is ingegaan. Hij betuigt, dat men daarin niet moet zien een geringschatting van het werk van Prof. Rutgers. In waardeering daarvan wil hij voor niemand onderdoen. Hoewel zelf geen leerling van dezen, heeft hij toch zeer veel aan hem te danken. Hij heeft alleen maar willen zeggen, dat Prof. Rutgers in zijn tijd niet alle actestukken betreffende de zaak-van Leenhof onder de oogen heeft gehad.

Ten slotte eindigt Ref. met te verklaren, dat in den Doleantie-tijd de zelfstandigheid der plaatselijke kerk moest worden gehandhaafd ; in onzen tijd moet ook op de rechten van het kerkverband worden gelet, maar altijd met vasthouden aan de rechten en bevoegdheden der plaatselijke kerken.

De Voorzitter dankt Ds Jansen voor zijn uitnemend referaat, en de broeders, die aan de discussie hebben deelgenomen. Hij zou wenschen, dat Ds Jansen dit referaat in druk gaf, waarop Ds Jansen antwoordt, dat reeds een bepaald plan desbetreffende bij hem in overweging is.

Alsnu leest de Voorzitter een telegram, dat ingekomen is van *Prof. L. Lindeboom* van dezen inhoud : Den broederen hartelijk dank met zegenbede.

Hierna spreekt *Prof. Grosheide* over : *„De grenzen der Exegese"*. Op zijn verzoek neemt Ds Ploos van Amstel tijdelijk zijn plaats als Voorzitter in.

Het is een algemeen bekend feit, aldus spr., dat het

Schriftbewijs vaak weinig voldoet. Wie de bewijsplaatsen nagaat, welke b.v. in een handboek van Dogmatiek of Ethiek worden aangehaald, komt telkens tot de overtuiging, dat verschillende aangevoerde plaatsen slechts in verwijderd verband staan met wat in het betoog wordt uiteengezet.

De oorzaak daarvan is, dat al te vaak aan de exegese eischen worden gesteld, die ze niet volbrengen kan, eischen, die gesteld worden, omdat men de grenzen der exegese niet duidelijk ziet. De exegese is menschenwerk, dus beperkt. Wij moeten niet hopen, zelfs gelijkgezinden altijd te winnen voor onze exegese. De exegese heeft hare grenzen en het loont de moeite, naar die grenzen een onderzoek in te stellen.

Hiermede willen wij de exegese niet alle waarde ontzeggen en relativisme bepleiten. Neen, juist omdat wij haar eeren, willen wij haar verdedigen tegen onverdiende aanvallen. Men stelle aan de exegese geen eischen die niet te vervullen zijn. Zij kan niet alles. Zij heeft hare grenzen en deze zijn drieërlei :

1o. In haar object ;

2o. in haar subject ;

3o. in haar werkzaamheid.

1o. *In haar object.* Wij gaan er van uit, dat de Schrift Gods Woord is. Zij is een wonder Gods, stelt eigen eischen ter verklaring, kan nooit door eenig exegeet ten volle verklaard worden. Aan de eene zijde staat de duidelijkheid (perspicuitas) der H. Schrift, aan de andere zijde de onbegrijpelijkheid Gods. Dat is niet een spanning in den zin van de tegenwoordige dialectische theologie, niet een paradox. Er is vereeniging van deze twee in twee punten :

a. Voor ons staat vast, dat het principium internum van alle religie en theologie is het geloof door den Geest Gods. Maar dan moeten wij daaraan toevoegen, dat dit voor de exegese weinig baat. Ze is meer van theoretisch dan van practisch belang. Immers, de Heilige Geest is vrij. Van een bepaalde exegese kan niet gezegd worden, dat zij tot stand gekomen is door den Heiligen Geest. Hoogstens kan na

vele jaren blijken, dat een exegese door de verlichting des Geestes is geschied. Practisch hebben wij er dit aan, dat het ons dringt tot gebed om de leiding van den Heiligen Geest.

b. Houdt dit niet in, dat de exegese van het geloof een tegenstelling zou vormen met de verstands-exegese. Wetenschappelijke arbeid is altijd, wel niet uitsluitend, maar toch voornamelijk verstandswerk. De oplossing ligt in Hebr. 11 : 3 „door het geloof verstaan wij".

Ligt dus een eerste grens van de exegese daarin, dat ware exegese alleen door het door den Geest verlichte verstand kan worden verricht, een tweede grens vindt men in het feit, dat wij de openbaring Gods nooit kunnen uitputten. Alle werk Gods draagt een Goddelijk karakter. En de vraag kan gedaan worden : Ligt de openbaring niet zóóver boven onze bevatting, dat wij ze nooit kunnen verstaan ? De ouden onderscheidden het *dat* en het *hoe*. De openbaring Gods kan niet in alles onverstaanbaar voor ons zijn. Maar zij wordt nooit ten volle verstaan door bepaalde menschen. God heeft zijne openbaring gegeven aan de geheele kerk van alle tijden. Er is daarom een voortgang in de exegese. Naarmate nieuwe vragen rijzen, krijgen andere dingen in de Schrift weer grootere beteekenis. Als het getal der uitverkorenen vervuld zal wezen, heeft elk Schriftgedeelte zijn taak volbracht.

Wij vinden in de Schrift, wat wij noodig hebben (dit de perspicuitas, die wij handhaven) en toch gaat zij, wijl werk Gods, al onze bevatting te boven. Dit is echter geen grens van de exegese. Grens is iets, wat ons tegenhoudt. Zulk een grens is dit niet. Het is een stuk van ons geloof, het houdt ons niet tegen, maar roept ons tot voortdurend onderzoek.

2o. *In haar subject.*

Wie is tot exegese geroepen : Allereerst de kerk des Heeren. Zij heeft geëxegetiseerd in haar belijdenisschriften.

Maar voorts wordt een ieder opgeroepen, om de Schrift te onderzoeken.

Exegese echter in eigenlijken zin is : wetenschappelijk

onderzoek der Heilige Schrift. Haar subject zijn de mannen van wetenschap, wetenschap hier genomen in concreten zin, zooals zij beoefend wordt door bepaalde levende menschen. De grens der exegese ligt, waar de grens is van alle wetenschap.

Vooreerst er is geen regressus in infinitum. Wij moeten ergens ophouden en waar wij ophouden, blijkt verschil.

En in de tweede plaats ligt een grens in het feit, dat wetenschap vooral verstandswerk is, maar toch niet alleen. De intuitie heeft ook hare rechten. Er is zekere divinatie noodig. Er zijn geboren exegeten. Daardoor kan de juistheid van een exegese niet geheel verstandelijk worden bewezen.

3o. *In haar werkzaamheid.* Ten slotte heeft de exegese haar grenzen daarin, dat zij exegese blijven moet. Zij moet de beteekenis van een plaats, een boek in 't licht stellen, de beteekenis (dus niet louter grammatisch). Zij is iets anders dan het practisch gebruik der Heilige Schrift. De homiletische interpretatie gaat boven de exegese uit. De toepassing verschilt steeds. En nu is het voor de exegese van belang, zich buiten de toepassing te houden. Dan is zij vrij en krijgt een algemeen geldend karakter. Zij is alleen gebonden aan de Heilige Schrift.

Aan het eind van zijn referaat vraagt Spr. : Is het nu van zooveel belang, de grenzen der exegese recht te zien ? en antwoordt : Ja, want de Theologie berust op exegese ; maar daarom reeds is het zaak, dat het met de exegese volkomen in orde zij. Voorts is het ook voor haar zelve van groot gewicht ; want indien zij ook weet, wat zij niet kan, kan zij haar taak eerst recht vervullen. Eindelijk is het zien van de grenzen ook van beteekenis voor de practijk. Wie ze ziet, zal er op bedacht zijn, eerst zuiver te exegetiseeren, en dan overwegen, wat in de omstandigheden verder te doen valt.

De waarnemende Voorzitter stelt de vergadering voor, met het oog op den tijd, om niet meer te discussieeren over het

referaat van Prof. Grosheide. Dit voorstel wordt aangenomen. De Voorzitter dankt dezen daarop voor zijn voordracht, die zoowel van wetenschappelijken zin als van Christelijke bescheidenheid getuigt, en verzoekt Ref. om haar af te staan aan het Geref. Theol. Tijdschrift.

Bij de rondvraag wordt door Ds Kamper nog een gedachte geopperd over de publicatie van het referaat-Jansen, welke door het Bestuur in overweging zal worden genomen, en doet Ds Kuyper een vraag over de plaats van vergaderen.

Hierna spreekt de Voorzitter een slotwoord, waarin hij terecht betuigen kan, dat God ons een zeer geanimeerde conferentie geschonken heeft. Op zijn verzoek gaat Ds Bavinck dan in dankzegging voor.

C. B. BAVINCK, *waarn. Secr.*

CACATUM NON EST PICTUM

door

Dr. H. W. VAN DER VAART SMIT.

Het komt mij voor, dat, zoolang B., die zich thans ten volle als de heer H. A. Bakker onthuld heeft, in een hem onwaardige wijkplaats mijn critiek op zijn artikelenserie in „Woord en Geest" aangaande de „Scheppingsweek" tracht te ontgaan, het niet tot mijn taak behoort de wetenschappelijke discussie met hem voort te zetten en ik thans slechts tweeërlei heb aan te toonen, nl. dat mijn critiek (in de September-aflevering van den vorigen jaargang van dit tijdschrift) gerechtvaardigd werd door wat B. in de betreffende artikelen-serie schreef, en ten tweede, dat de heer B. zich aan deze critiek op niet geoorloofde wijze onttrekt.

* * *

In de eerste plaats beklaagt zich de heer B. erover, dat, terwijl hij de Gereformeerde theologen als dr. A. Kuyper, dr. H. Bavinck, dr. J. Ridderbos, enz. en ook schrijver dezes tot de „aanhangers van de letterlijk-historische opvatting van Genesis I" „in ruimeren zin" rekent, ik hem ten onrechte beschuldigde deze en vele theologen tegen hun wil tot de concordisten te rekenen. Het is dr. v. d. Vaart Smit „onmogelijk", aldus de heer B., „uit mijn definieering, omschrijving en bestrijding van het concordisme ook maar één punt tot staving van zijn conclusie naar voren te brengen" (boven, p. 37).

Laat ik tot „staving" met de volgende zes à zeven punten mogen volstaan :

In I[1]) schrijft B: „Bij de Gereformeerden zijn het inzonderheid een tweetal pogingen, die de voorkeur hebben boven andere. Allereerst de absoluut-letterlijke opvatting, die o.a. aan den zondvloed een allesoverheerschenden geologischen invloed toekent en de zes dagen opvat als tijdperken van 24 uren. Deze opvatting is in den laatsten tijd o.a. voorgestaan door ds. Sikkel in zijn verklaring van Genesis en wordt nog gehuldigd door misschien wel het overgroote deel van ons eenvoudige gereformeerd volk. Anderen kunnen zich klaarblijkelijk moeilijk vinden in een *absoluut-letterlijke* opvatting van het werk der zes dagen en zijn aanhangers der z.g. concordistische opvatting. Zij zoeken harmonie van Schrift en wetenschap te verkrijgen door de scheppingsdagen op te vatten als tijdperken van langeren duur. Deze theorie heeft zich meestal tevreden gesteld met eene overeenstemming in hoofdzaken".

Later, in een kort „naschrift" [1]) op XI zegt B. o.a. dat hij zich voor wat ds. Sikkel betreft, vergiste, daar deze „den 24-uur-duur evenals dr. Kuyper ... in het midden laat" en dus tot de letterlijk-historischen „in ruimer zin" behoort. Doch B. vergeet, dat hij in dit „naschrift" wel een vergissing in I kan herstellen, maar niet de heele structuur der XI artikelen verandert of veranderen kan en hij die „letterlijk-historischen in ruimeren zin" doorloopend als concordisten behandelt. Er blijft dan ook in de XI artikelen, onaangetast door het „naschrift" op XI staan, (bijv. in IV bij de bespreking van het concordisme): „Het concordisme heeft een aantal argumenten, die ten deele reeds vroeger bekend waren, ten deele eerst later opgespoord werden, naar voren doen komen, die moesten leiden tot wat zeer terecht is genoemd: de elasticiteit

---

[1]) De Latijnsche cijfers hier en verder duiden de XI artikelen in „Woord en Geest" aan over welke hier gehandeld wordt.

[2]) B. zegt boven (p. 38) dat ik over zijn naschrift „het diepste stilzwijgen" in acht nam. Ik besprak dit naschrift (op pag. 146) echter uitvoerig. Ik noem het „naschrift" er niet minder dan vier malen verbo ipso.

van het woord yom (dag) in Genesis I (zie o.a. de pogingen van prof. G. Ch. Aalders *De Exegese van Gen. 2 en 3 etc.,* p. 20 en 21 en dr. H. W. van der Vaart Smit, *Historie en Exegese,* p. 26). Het best is het concordisme weer te geven als het streven, dat door aan het woord yom (dag) een ruimere beteekenis te geven en de dagen zoo tot tijdperken rekkend, met handhaving van den letterlijken zin van het verhaalde in Genesis I, tracht te komen tot overeenstemming van bijbelsche en wetenschappelijke cosmogonie". Zoo staat er in VII eveneens onaangetast door het naschrift op XI: „Zoowel het concordisme als de letterlijk-historische opvatting ... handhaven de chronologische volgorde der gebeurtenissen, zooals Gen. I ons die mededeelt en zij verschillen slechts wat betreft de tijdseenheid (dus over de interpretatie van het woord „dag" ; v. d. V. S.)" ; waarop dan iets verder, eveneens in VII, volgt : „Al deze argumenten (nl. van dr. Ridderbos en dr. Aalders; v. d. V. S.) en nog meerdere dienen om van de Scheppingsweek iets anders te maken dan 7 (6) dagen van 24 uur. Toch beweert men, dat zij die deze punten in overweging geven — in ieder geval van beteekenis achten (naast dr. Ridderbos, dr. Aalders, mede volgen B. in elk geval ook dr. A. Kuyper Sr., dr. H. Bavinck, enz. ; v. d. V. S.) — niets anders voorstaan dan de letterlijk-historische opvatting. *M. i. ten onrechte* (cursiveering van mij ; v. d. V. S.)". Daarop volgt in X : „Waar men echter gemeend heeft exegetische gronden voor een andere opvatting van het woord yom te kunnen aanvoeren, rest ons ten laatste deze nog na te gaan ...... Wij gelooven, dat het concordisme hieraan ten slotte toch niet zoo geheel vreemd is......". En daarop volgt in XI : (nadat B. de exegetische argumenten betreffend een „vrijere" opvatting van het woord dag besproken heeft van dr. Ridderbos, dr. van der Vaart Smit, ds. Sikkel[1]),

---

[1]) Het werk van *Ds J. C. Sikkel* heet bij B. (VIII) min vriendelijk een „typisch voorbeeld van breedsprakige oppervlakkigheid." Ik geloof, dat

dr. A. Kuyper Sr., en dr. H. Bavinck): „Zoo meen ik dan te mogen concludeeren, dat ook de exegetische argumenten, die ten gunste van eenig concordisme en met name van de tijdperken-hypothese, aangevoerd worden voor een vrijere opvatting van het woord dag, deugdelijken grond missen. Ook om deze reden moeten concordisme èn tijdperken-hypothese afgewezen blijven" (hier onderscheidt B. dus een tijdperken-hypothese, die in elk geval concordisme is en een vrijere opvatting van het woord dag, welke naast de tijdperken-hypothese eveneens als concordisme wordt aangeduid; v. d. V. S.). Tot slot noem ik dan nog uit B.'s explicatie in ‚Non tali auxilio" II C., het volgende: „Daarom herhaal ik nogmaals mijn opmerking,...... dat het concordisme hieraan ten slotte toch niet zoo heelemaal vreemd is ...... Aangezien mijn geachte opponent wellicht geneigd zou zijn te zeggen, dat ik hier Bavinck c. s. weer rangschik onder de concordisten, meen ik ter voorkoming van een dergelijke opmerking even te moeten constateeren, dat ik *dat niet* beweer. Zelfs is het te veel gezegd, om hier te spreken van concordistische tendenzen. Maar niet alleen de correlatie wat het temporeele aangaat, is hier aanleiding voor mij geweest, om te wijzen op een vermoedelijken invloed, zij het ook ongewild en onbewust".

Genoeg. Als het concordisme aan dr. Bavinck c. s. „niet heelemaal vreemd" is, zij het ook „ongewild en onbewust" (!!) en de argumenten van dr. Bavinck c. s. *herhaaldelijk* als concordistisch worden afgewezen en veroordeeld, heb ik het recht om de critiek te schrijven, die ik in de Sept.-aflevering bovengenoemd schreef en handhaaf ik deze ten volle. De gratuïte bewering van B. thans, dat hij

---

ook al neemt men wellicht niet elke exegese van *Ds Sikkel* precies eender voor zijn rekening, de qualificatie, welke B. zich permitteert toch onder ons algemeen als misplaatst zal worden geacht. Bovendien, indien B.'s XI artikelen en „Non tali auxilio I, II en III" met dezelfde maat wedergemeten worden, hoe zal hij zich dan beklagen? Cacatum non est pictum (Democr. VI, 76).

toch niet „beweert" dat dr. Bavinck c. s. tot de concordisten behooren, kan ik na al het geciteerde en op grond van den *doorloopenden inhoud aller IX artikelen,* niet als serieus aanmerken.

In de tweede plaats zegt de heer B. dat het „een besliste onwaarheid" is z. i., als ik hem reken tot hen die de resultaten van palaeontologie en geologie tegenover de Schriftgegevens bijvallen. Want in V schreef hij : Wij zullen ons thans „met het concordisme stellen op het standpunt der officieele geologie en van daaruit het concordisme bezien. Allerminst houdt dit in, dat wij zelf dit standpunt innemen. Maar met de resultaten der historische geologie en der afstammingsleer — die wij slechts onder voorbehoud accepteeren — zal het concordisme blijken in strijd te zijn". En dan beroept B. zich op dit „voorbehoud", om te kunnen staande houden, thans, dat al de redeneeringen in art. V—XI gedurende zes weken daarna volgende, hem dus niet toegerekend mogen worden en iemand die dit wel doet, een „besliste onwaarheid" begaat! In „Non tali auxilio" (II) treffen we ongeveer halfweg een zelfde „voorbehoud" aan ; de tweede helft is dus taboe. Maar gaat zulk een beroep op zulk een „voorbehoud" op ? Wèlk voorbehoud bedoeld wordt, staat er niet bij. Doch duidelijk staat er bij, dat B. „de" resultaten die hij (onder voorbehoud, maar dan toch) *accepteert* (!), gebruikt om de onhoudbaarheid van het „concordisme" (en van de hierbij op B.'s manier ingesloten letterlijk-historische opvatting) aan te toonen. En hij doet dit in V en VI met vrij sterke termen, als daar zijn : „Het is duidelijk ...... het is gebleken ...... ook op deze manier loopt het concordisme vast ...... men weet sedert lang ...... dan is er van concordisme geen sprake meer ...... het ware onzinnig ...... blijkt dus niet houdbaar te zijn ......", enz. enz. En dan concludeert hij op grond van deze onder dat voorbehoud van V regel 29 van boven blijkbaar wel zeer sterk geaccepteerde resultaten, dat de bestreden hypothese „ten slotte op geen enkele wijze van dienst kan zijn bij een verzoening van Genesis I en het resultaat der natuurweten-

schap. We meenen ze èn op natuurwetenschappelijke èn op exegetische gronden te moeten verwerpen". En dan gaat hij tot en met art. XI voort om op grond dezer zelfde redeneeringen de concordistische en met haar de „letterlijk-historische" opvatting als weerlegd voor te stellen en in haar plaats de „ideeële" opvatting van Genesis I (welke ontkent dat bijv. Genesis I openbaring zou zijn van zintuigelijk-waarneembare en historische realiteiten) voor te dragen, zonder dat het voorbehoud van V regel 29 van boven ook nog maar eenige rol speelt en voorts alle alinea's van het „accepteeren" der bedoelde resultaten vervuld zijn. En als ik dan kom en zeg: Gij verwerpt en accepteert op verkeerde gronden, dan bruist B. op en repliceert: Die gronden moogt ge mij niet toerekenen, want die staan onder het „voorbehoud" van V, regel 29 van boven. Abiit, excessit, evasit, erupit (Cicero, in Catil. II, 1.) Indien dit zoo is, dan mogen we B. in het geheel niets toerekenen, dan het vermorsen van drukinkt. Ik noem het onwaardig, wanneer iemand op deze wijze zich aan de verantwoordelijkheid voor den reëelen inhoud zijner betoogen tracht te onttrekken; en dat te meer onwaardig, als hij dan bovendien nog iemand, die zijn betoogen serieus opneemt, daarover invectieven toevoegt. Soit; ook ik schreef onder voorbehoud, nl. dat ik met serieuse artikelen van doen had; de leadersplaats in „Woord en Geest" gaf immers dezen indruk. Natuurlijk ga ik nu niet meer in op de nieuwe redeneeringen over geologische en palaeontologische quaesties, welke B. thans nog in „Non tali auxilio" geeft en waarop B. antwoord vraagt; het is slechts een fictief standpunt, dat de heer B. daar ontwikkelt; hijzelf heeft een ander standpunt en neemt het kwalijk, als men hem het door hem ontwikkelde standpunt toerekent. De nihilo nihil. Maar waarom ter wereld laat hij het dan toch drukken?

In de derde plaats beklaagt de heer B. zich, dat hij, terwijl hij in het geheel niet op evolutionistisch standpunt staat, door mij als een evolutionist bestreden is. De plaatsen, die ik ten bewijze van B.'s evolutionistisch standpunt aanvoerde, bie-

den, volgens B. „geen steun" aan mijn meening. Het zal wel waar zijn. De evolutionistische uitspraken, die in B.'s artikelen voorkwamen, aldus verklaart B. thans (boven, p. 43) „moeten in verband met het hierboven aangehaalde voorbehoud geplaatst worden, ... zoodat ik deze uitlatingen niet voor mijn rekening behoef te nemen". Het is een inventie! De evolutionistische uitspraken komen hier en daar verspreid in alle XI artikelen voor, zoowel vóór als na het eenmaal gebruikte sleutelwoord „voorbehoud" in V, regel 29 van boven. Maar het is een „zeer ernstige vergissing" als ik ze hem toereken, een „vergissing, die niet had behoeven voor te komen", indien ik mij „de moeite getroost had om nauwkeurig te lezen......" ; aldus de heer B.

Accoord, ik ben er in gevlogen, vriend Bamberg ; een applaus voor Uw goochelkunst ; de speld is de hooiberg en de hooiberg is de speld ; dat heb ik inderdaad niet gezien ; ik was ook eerlijk gezegd niet op het bijwonen van goochelkunstjes uit en de namen en zaken, die U daarvoor gebruikt, lijken mij voor dergelijke kunstjes ook niet bijster geschikt, noch ook de theologische en kerkelijke quaesties, waarin Uw artikelen zich mengden. En als B. zegt : ja, maar zoo bedoelde ik het niet — dat zal wel — dan antwoord ik hem : had dan Uw woord „voorbehoud" van V regel 29 van boven, pimpelpaars laten drukken en voorts ook over alle kolommen van al Uw artikelen in „Woord en Geest" laten heenstempelen, dan hadden al Uw lezers en ook ik begrepen dat eigenlijk al Uw redeneeringen door dat éêne woord ook weer werden opgeheven en had ik geen critiek geschreven, daar „Woord en Geest" dan immers Uw artikelen ook niet gedrukt zou hebben.

In de vierde plaats beklaagt B. zich, dat ik zijn opvatting van het zoogenaamd „Oud-Oostersch wereldbeeld" ...... verkeerd vertolk. Ja, wien verwondert het? Het lust mij niet nog eens over B.'s substantieele duisternis of over zijn aan dr. Böhl ontleende exegese van „het uitspansel" te gaan schrijven. Ik neem slechts het voornaamste punt. Ex uno disce

omnes. B. schrijft thans („Non tali auxilio" II) : dat „zoo iets pantheïstisch als de generatio spontanea" door hem „in het geheel niet tot het oud-Oostersch wereldbeeld gerekend werd". Edoch, in VIII leest men : „Dat uit de aarde levende wezens ontstaan, was voor den Israëlitischen schrijver een vaststaand feit. Wij weten, dat zonder meer uit kaas geen mijten, uit modder geen kikvorschen, uit stof geen luizen en andere ongedierten ontstaan, uit het akkerland geen grassen en andere wilde planten opschieten. Maar men vergete niet, dat het eerst Pasteur is geweest, die in de laatste helft der vorige eeuw heeft aangetoond, dat zonder zaden, sporen, eieren of andere rusttoestanden van levende wezens, uit de levenlooze stof geen planten en dieren ontstaan", enz. En als B. hier dan nog iets aan toegevoegd heeft over het „formeeren door Gods almachtigen, levendmakenden Geest" (blijkens het overige en ook consequent in verband met de ideëele opvatting van B. door B. nergens theïstisch geïnterpreteerd), dan meent hij te kunnen ontkennen, dat het bovenstaande een leer der generatio spontanea zou zijn. Dit is zeer duidelijk een ongerechtvaardigde ontkenning. In de boeken van hen die de generatio spontanea leerden, leerden zij die zeker niet anders dan de heer B. en spraken daarbij ook zeker wel van Gods levendmakenden Geest, zonder dat dit hun leer van wezen veranderde.

In de vijfde plaats beklaagt zich de heer B. dat ik hem in de schoenen schoof, zoo gemakkelijk de hypothese der twee scheppingsverhalen te aanvaarden, terwijl hij ...... „deze hypothese absoluut niet aanvaardt". Iterum iterumque. Zeker, de heer B. gaat eerst met prof. Noordtzij mede in het verwerpen der hypothese der twee scheppingsverhalen, — dat is mij allerminst ontgaan — doch daarna doet de heer B. in art. IX dit aanvankelijk meegaan met prof. Noordtzij volkomen te niet, door de twee verhalen onder de namen „scheppingsverhaal" en „paradijsverhaal" toch weer als twee *scheppingsverhalen* te behandelen. Dat doet hij bijv. aldus : „Al geeft Gen. 2 dus geen eigenlijk scheppings-

verhaal, wel is er sprake van de scheppingsfeiten ....De chronologische volgorde van de scheppingsfeiten in beide hoofdstukken (Gen. 1 en Gen. 2 nl.; v. d. V. S.) klopt niet. In Gen. 1 is de volgorde aldus: 1e planten, 2e dieren, 3e man en vrouw. In Genesis 2 echter: 1e de man, 2e de planten, 3e de dieren, 4e de vrouw ...... Het is Augustinus geweest, die er op gewezen heeft, dat bij een letterlijke opvatting van het scheppingsverhaal ook een letterlijke opvatting van het paradijsverhaal moet gehuldigd. En omdat nu bij een dergelijke opvatting de Schrift zichzelf in haar deelen *tegensprak* (cursiveering van mij; v. d. V. S.), verwierp hij mede op dezen grond de letterlijke en koos hij de ideëele opvatting. Ook ons komt het voor, dat het aangetoonde *verschil tusschen beiden* (cursiveering van mij; v. d. V. S.) ...... pleit voor de opvatting, dat de bijbelschrijver de chronologische volgorde slechts als een voorstellingswijze bezigt ...... Daarom zal men bij de exegese van Genesis I, meer dan tot nu gebruikelijk was, rekening moeten houden met de wijze van samenstelling van den Pentateuch. En dat niet alleen om scheppings- en paradijsverhaal beter *in hun tegenstelling* (cursiveering van mij; v. d. V. S.) ...... enz." De gecursiceerde uitdrukkingen wijzen duidelijk aan, waarom ik tot B. zeide en zeg: „Gij aanvaardt (niettegenstaande Uw aanvankelijke, maar zeker niet volgehouden aansluiting bij prof. Noordtzij) materieel de hypothese der twee scheppingsverhalen".

In de zesde plaats beklaagt zich de heer B. over het feit, dat ik hem bij de aanhangers van de Priester-codex-hypothese reken, terwijl hij ..... „niet de minste sympathie voor de aanvaarding van een P.-codex gevoelt". Hiertegenover geldt, dat B. niet alleen voortdurend op het betoog van De Dorlodot steunt (die een overtuigd aanhanger is van de hypothese van den P.-codex) en van wien B. zegt, dat hij „voortdurend een dankbaar gebruik van zijn werk hoopt te maken" en dat ook inderdaad doet; maar bovendien citeer ik uit X de volgende uitspraak van B. (aangaande Genesis I):

„In dit verband is ook van belang de verhouding, waarin Israël stond tegenover de mythologisch-denkende polytheïstische volkeren, die het omringden...... De goden der heidenen zijn in Israël geen onbekenden geweest ...... Ook in het scheppingsverhaal zijn de sporen daarvan *terug te vinden*, ja de bestrijding van de *vereering van het geschapene* of het *verbeelden daarvan* als afgoden is zeer zeker van grooten invloed geweest op Gen. 1", enz. (cursiveering van mij; v. d. V. S.) Hier schrijft B. — ik laat in het midden „onbewust of ongewild" — de theorie na van de mannen die de P.-codex-hypothese huldigen, n.l. als ware Gen. 1 pas geschreven *na* den strijd der groote profeten van Israël. Hiertegen nu ging mijn critiek. De Dorlodot overigens, dien B. in zijn XI artikelen over de „Scheppingsweek" zoo buitengewoon sterk huldigt en gebruikt, is iemand, die (gelijk B. zelf in I, dit dus zeer wel wetende, mededeelt), van meening is, dat elke opvatting verworpen moet worden, „die zegt, dat God na de schepping van hemel en aarde op een bijzondere wijze met een bovennatuurlijke scheppingsdaad heeft ingegrepen, hetzij dan op elk der 6 scheppingsdagen, hetzij alleen bij de schepping van de drie soorten van levende wezens: de planten, de dieren en den mensch" (!).

In de zevende plaats beklaagt zich de heer B. ook nog over een geval, waarin ik, mirabile dictu, zijn meening juist weergaf. B. schreef in V: „Het begin en het eindpunt van deze reeks zijn met het scheppingsverhaal geheel in overeenstemming". Als ik nu wijs op het treffende van deze overeenstemming, zegt B. in „Non tali auxilio II", dat het alweer mis is. „Ik begrijp niet hoe iemand ......" enz. Want, aldus de heer B., „nu moet mijn uitdrukking „ „geheel overeenkomen" " cum grano salis gelezen worden. ...... Als dr. v. d. V. S. goed leest zal het hem duidelijk zijn, dat op dat ontzaglijk vele van hem (neen, van *B.*; v. d. V. S.) *bijna alles valt af te dingen"* (cursiveering van mij, v. d. V. S.) En zoo ad perpetuum. Cum grano ...... salis!

In de achtste plaats beklaagt zich de heer B. over de geheel

onjuiste, onvolledige, enz., weergave door mij van B.'s theorie over de causae secundae.

Het komt mij voor, dat ik, na de zeven punten, die ik om der wille van B., van de zaak en van het goed recht mijner critiek, hierboven behandelde, thans bij dit achtste punt verwijzen mag naar mijn vroegere critiek en B.'s klacht cum eodem grano salis, als waarmee in het zevende punt hierboven te rekenen viel, mag lezen. Dit geldt temeer, omdat ik dit punt (van pag. 169—173 van dit tijdschrift, 1927) vrij uitvoerig behandelde en met tal van citaten uit B. toelichtte. Ik heb deze citaten nogmaals zorgvuldig aan B.'s artikelen en aan „Non tali auxilio" getoetst en slaagde er niet in, iets te ontdekken, waarin ik B. onrecht deed. De afwijking trouwens van de theïstische wereldbeschouwing, welke ik bij B.'s interpretatie van de overigens wel theïstisch te interpreteeren Aristotelische leer van de causae secundae, aan trachtte te wijzen, paraisseert opnieuw in „Non tali auxilio". Als B. daar herhaalt en handhaaft, dat „Genesis I ons geen natuurlijke historie leert" en „dat God geenszins bedoeld heeft ons in Zijn Woord dingen van natuurwetenschappelijken aard mede te deelen" en dat de Heilige Schrift „geen natuurwetenschappelijke elementen, die als goddelijk objectief door de natuurwetenschap verwerkt moeten worden" bevat, en dat de Schrift „wel spreekt over de natuur en haar werken", maar dat dit „heel iets anders" is, dan moet dezerzijds daarop opnieuw geantwoord worden, dat zulke uitspraken, evenals De Dorlodot's zoogenaamd „theïstisch" evolutionisme, met hetwelk B. zegt het niet eens te zijn, maar waarbij hij zich toch veel te veel aansluit, niet van theïstischen doch „van pantheïstischen aard zijn", „in principe het wonder loochenen" en „de objectiviteit van Gods Woord aantasten". Dat is reeds volkomen duidelijk, al neemt men niets anders dan het woord „scheppen" in oogenschouw ; een theïstische interpretatie van dit woord is volslagen onmogelijk, indien men in dit woord niet ook een „element van natuurwetenschappelijken aard" aanvaardt. En principieel is het won-

der geloochend, indien men in de vermelding van den overgang tusschen den éénen en den anderen dag in het scheppingsbericht, geen enkele openbaring die voor de natuurwetenschappen van beteekenis zou zijn wenscht op te merken. En naar onze meening — en dit is zeer zeker de beteekenis mede van de Asser en de Groninger uitspraken — wordt door wie zóó Genesis I beschouwt, de objectiviteit van Gods Woord aangetast, daar naar onze meening (en belijdenis), ook al leert Genesis I „geen natuurlijke historie", niettemin zoowel Genesis I als de gansche bijbel een openbaring bevat en geeft, welke vol elementen is, die met goddelijke objectiviteit voor de natuurlijke historie in alle deelen de gegevens, ja zelfs de voornaamste gegevens bieden. Dit geldt zoowel aangaande het begin der dingen (Genesis) als hun voortgang (de realiteit van het wonder) als hun voleinding (de realiteit van de nieuwe aarde). En noeme B. dit nu „verzakelijking" van Gods Woord, wij noemen wat B. doet en wil „vervluchtiging" van Gods Woord. En antwoordt B. hierop, dat adhuc sub judice lis est, dat alleen de Rechter hierover oordeelen kan, — dan is dit zeer zeker tot op zekere hoogte toe te stemmen; wij kennen ten deele; doch met de Gereformeerde kerken, niet slechts van dezen tijd, maar van elken tijd, wenschen wij dan toch te volharden, bij wat altoos in de leer van de „duidelijkheid" der Heilige Schrift als de zekerheid der waarheidskennis van Christus' kerk werd aangewezen en wijzen de ontkenning dezer duidelijkheid inzake die deelen der Schrift, die bij het licht, dat we nu hebben klaarblijkelijk (naar het oordeel der „Christelijke kerken alhier") aan theologie, philosophie, natuurhistorie, enz. goddelijk-objectief elementen der zintuigelijk-waarneembare realiteit bekend maken, met beslistheid als niet voldoende gemotiveerd terug.

In de negende plaats: De heer B. deelt ten slotte mede, dat hij zijn opponent zoo uitvoerig bestreed, om „een bepaalde methode van bestrijden eens goed te demonstreeren" en voegt aan deze verklaring eenige aan Söderblom en

Brunner ontleende moraal-regels toe. Het kan zijn, dat de heer B. een en ander inderdaad meent ; daarom heb ik mijn critiek thans nader toegelicht. Het zou mij genoegen doen, indien de heer B. de ongepastheid van zijn wel „zeitgemässe" en de noten met de muziek van menig om „Assen" en „Groningen" afgespeeld debat gemeen hebbende, maar toch niet minder onjuiste en (gelijk uit dit antwoord hem blijken kan) ongemotiveerde onderstellingen inzag, en uitspraken als bijv. dat ik „te veel voor een *zaak* en te weinig voor de *waarheid*" poogde te strijden (cursiveeringen van B.) mede ook op grond van de door hem aan Söderblom en Brunner ontleende regels, zonder voorbehoud terugnam ; ze ontsieren zijn apologie op geheel onnoodige en onnuttige wijze. En bovendien, indien de heer B. aan zijn demonstratie toevoegt, wat in „Cacatum non est pictum" wordt gedemonstreerd, is misschien het inzicht voor hem niet al te moeilijk, dat de critiek op zijn XI artkelen wel ter dege zeer serieus was en hij er zich op niet serieuse wijze aan heeft trachten te onttrekken. Het is althans mijn schuld niet, indien „door de critiek van Dr. Van der Vaart Smit" niet voor het minst dit éëne „nieuwe gezichtspunt" hem „geopend" wordt.

In de tiende plaats : In één opzicht moet ik B. gelijk geven, nl. hierin dat ik mijn critiek-artikel dat vol stond met citaten niet gaarne ontsieren wilde door de telkens te herhalen tusschenvoeging „cursiveering van mij ; v. d. V. S." ; ik voor mij acht deze tusschenvoeging ook niet per sé altoos vereischt. Immers, indien ik citaten van iemand mondeling voordraag, leg ik altoos eigen accent, kan dit ook niet vermijden en wordt toch geacht getrouw te citeeren. Vooral indien men, gelijk ik in het gegeven geval, zéér véél citeert, bovendien sommige citaten herhaaldelijk gebruikt, werkt die herhaalde tusschenvoeging met de parmantige en dan toch noodige initialen hinderlijk en vermoeiend. Ook meen ik nergens eenig ander accent gelegd te hebben, dan B.'s artikelen bedoelden. Maar hoe het ook zij, de heer B. heeft formeel recht van spreken ; hij aanvaarde mijn excuses voor de op

genoemde gronden in het betreffende tijdschriftartikel enkele malen geschiede weglating der aanduiding. Misschien wil hijzelf als medicijnmeester ook een tikje dezer medicijn slikken. Op pag. 68 spreekt hij van mijn exegese van het woord „dag" in de Schrift, als leer ik, dat „dag" een tijd kan aanduiden van „onbepaalden" en „zeer langen duur". Dat moet zijn (behalve o.a. in Gen. I waar ik spreek van „niet nader te bepalen duur") „van onbepaalden en *soms* zeer langen duur". Het woordje „soms" kan niet willekeurig worden weggelaten; dan immers ontstaat formeel maar ook *materiëel* iets anders.

Ten slotte: De bestrijding van de theologie van dr. Kuyper, dr. Bavinck e.a. welke B. thans in „Non tali auxilio" voortzet, vraagt van mij geen nieuwe critiek. Wie wat hij eenerzijds beweert onder het bekende „voorbehoud" van V regel 29 van boven subsumeert en wat hij anderzijds beweert, verzoekt zóó cum grano salis te lezen, dat er precies het omgekeerde staat, behoeft niet meer bestreden te worden. Toch heb ik geen spijt van deze polemiek. Want „Woord en Geest" bedoelde de plaatsing dier XI artikelen ongetwijfeld serieus. En om den heiligen ernst van den theologischen strijd, die o.a. op de synode te Assen tot een conflict leidde, heb ik met deze serie hoofdartikelen van „Woord en Geest" zonder voorbehoud heiligen ernst gemaakt. Dat was ik eenerzijds aan „Woord en Geest" en anderzijds aan de eigen richting van theologisch denken verplicht. Hopelijk heeft de geschiedenis van artikelen en critiek ook iets tot verheldering bijgedragen. Voorts betreur ik van harte voor den heer B. dat hij in „Woord en Geest" een serie hoofdartikelen liet opnemen en alzoo in een theologisch conflict van ernstigen aard, zij het ook misschien onbewust en ongewild betrokken werd, zonder dat hij den ernst daarvan blijkbaar doorzien heeft. Uitspraken als B. nu gaf (bijv. in I) „allerminst staat vast, dat het in Genesis I verhaalde bedoelt ons te geven een verhaal van gebeurtenissen, die geheel aldus en in de aldaar voorgestelde orde in den tijd hebben plaats gehad"...... en

iets verder: „zoodat de opvatting die men gewoonlijk de letterlijke noemt, ontoelaatbaar is, daar ze afbreuk doet aan het waarheidskarakter der Schrift" (! ; uitroepteeken van mij ; v. d. V. S.), — hoezeer ook reeds bedenkelijk en verwerpelijk op zichzelf, kregen op de plaats waar ze geuit werden, den ernst van een welbewust partij-kiezen in een theologisch geding, en drongen door de veelheid van geologische, palaeontologische, natuurphilosophische, enz. argumenten, waarmee dit partij-kiezen tegenover „Assen" ondersteund werd, tot ernstige wetenschappelijke bezinning en toetsing. Het vermoeden mag uitgesproken worden, dat men het ons als onmacht zou hebben toegerekend, indien onzerzijds niemand die argumenten ernstig behandeld zou hebben. Zoo was onze plicht duidelijk. De heer B. neme ons niet kwalijk, dat wij ons van dezen wetenschappelijken plicht hebben trachten te kwijten. Schreef hij zelf al zóó sterk onder „voorbehoud" en „cum grano salis" als boven is aangewezen, anderen konden dit onmogelijk weten — noch ter eener noch ter anderer zijde — en daarom was de critiek niet alleen plichtmatig maar ook nuttig.

KRONIEK.

De Ita en het Christendom. — Lectuur over Indië. — Dreigementen. — Winst uit verlies. — Stekeligheden. — In Memoriam.

In onze vorige Kroniek hebben we iets geschreven over den uitslag van de Enquête naar het Wezen van het Christendom door de Toortsdrager.

We zouden daarop niet teruggekomen zijn, als juist deze laatste weken van vele zijden met de stukken niet bleek, hoe onbekookt en ongemotiveerd het publiek gemaakte oordeel was van den Amsterdamschen hoogleeraar Dr Th. J. Stomps: „de menschheid zou er geen haar slechter om zijn, wanneer er geen christendom bestond ; het remt den vooruitgang".

Als ik immers de Indische tentoonstelling te Arnhem bezoek, hoor ik een medewerker aan een vrijzinnig blad bij de collecties van Zending en Missie enthousiast uitroepen : Misschien kan deze tentoonstelling er toe bijdragen om het onweersprekelijk nut, de zegenrijke werkzaamheid van Zending en Missie onder animistisch denkende en voelende heidensche volken te doen beseffen door althans een deel van hen die nog in den gelukkigen staat van natuurvolken gelooven, tot ander inzicht te brengen".

„De collecties van Zending en Missie zijn een heldere, aanschouwelijke les in *beschavings*geschiedenis."

Wanneer prof. Stomps prijs stelt op periodieke toetsing ook van eigen meening zij hem een reis naar Arnhem aanbevolen.

Er is ook overigens gelegenheid genoeg om den toestand van menschen zonder het Christendom te vergelijken met gekerstende volken. Den laatsten tijd ontbreekt het in de breedere christelijke litteratuur niet aan boeken over de Zending ;

Ds Wielenga deed een nuttig werk met zijn indirect pleidooi voor verhoogde Zendingsactie in zijn oorspronkelijk boek *„Oemboe Dongga"* en zijn vertaling van het boek van Mej. Veenstra *„Een blanke vrouw onder de Kannibalen"*.

Een exemplaar van deze boeken met als bijlage *Mother India* en vooral dat kostelijke *Christus langs den Indischen heirweg* van Stanley Jones, — de „topics of the day" — zouden op de leestafel van de Natuurkundige Fakulteit aan de Gemeentelijke Universiteit waar prof. Stomps doceert geen overbodige weelde zijn.

Intusschen voeren dergelijke uitspraken nog meer wind in de zeilen van de beweging in onze Gereformeerde kringen tot stichting van een eigen Natuurkundigen leerstoel.

Het is een verblijdend verschijnsel, dat in die kringen de offervaardigheid nog altoos zoo groot blijkt, dat de drie ton, die noodig waren, op de a.s. V. U.-dagen in Middelburg, wel zoo goed als geheel bijeen zullen wezen.

We zijn over het diepste punt heen, heeft de heer Colijn het vorig jaar te Arnhem gezegd. Hij heeft ook toen de situatie blijkbaar goed gezien.

Den schok, dien onze kerken in de historie van Assen hebben geleden, zijn we mogelijk nog niet geheel te boven, maar er zijn teekenen te over, dat de felle critiek, die van alle zijden op de Gereformeerde kerken geoefend wordt, haar veeleer nauwer aaneen verbindt, dan uiteenjaagt.

De verhouding tusschen Kampen en Amsterdam is zoo heel veel beter dan voor een twintigtal, zelfs voor nog een tiental jaren. Discipelen van de V. U. zijn woordvoerders en referenten op de Kamper schooldagen, zooals er in Juni weer met groote geestdrift werden gehouden.

En Arnhem heeft ten vorigen jare op zijn V. U. dagen in critieken tijd naar twee ernstige onderwerpen geluisterd van prof. Hoekstra en Ds Schilder.

Die goede verhouding is in hooge mate gunstig zoowel voor den bloei onzer Kamper Hoogeschool als voor dien onzer Vrije Universiteit.

Het vertrouwen zal in de kringen onzes volks toenemen, naarmate dit ziet den vasten koers, dien de directeuren en de professoren naar Art. 2 der Statuten volgen.

Er is gedreigd, dat wanneer niet omonwonden wordt verklaard, dat de tweede conclusie van het dezer dagen zooveel besproken rapport over dit artikel niet doelt op de Gereformeerden, die het met Assen niet eens zijn, het tafellaken tusschen dezen en de V. U. zal zijn doorgesneden.

Fiat! We zijn voor die dreiging niet bang. Ronduit gezegd, geloof ik, dat tegenover dit verlies van ettelijken, wier liefde voor de V. U. toch reeds daalde naarmate hun enthousiasme voor het H. V. toenam, de winst staat van het veel grooter vertrouwen, dat ons Gereformeerde volk dan in de Universiteit zal stellen.

Wie voor de drie ton in enkele dorpen of steden gesproken hebben, weten welke vragen over de verhouding tot het H. V. moesten beantwoord worden, voor men genegen was comité's samen te stellen en de beurzen flink te openen.

Wij twijfelen er echter volstrekt niet aan of wanneer dit nummer van Geref. Th. T. verschijnt zal men op de vergadering te Middelburg van de V. U. reeds klaren wijn blijken geschonken te hebben.

Wij willen de professoren en de menschen in het H. V. als voorstanders van onze Universiteit behouden, al zien we niet hoe dit zou kunnen, wanneer zij de conclusiën van het Rapport, die denkelijk met overgroote meerderheid zullen aanvaard worden, naast zich neerleggen.

Rechtsgevolgen mogen in die aanvaarding misschien niet liggen, de wenk, die er in ieder geval in ligt, is overduidelijk.

Want wijst die tweede conclusie niet rechtstreeks naar Assen?

Wij zouden het meenen!

O. i. staat het er zoo mee, dat de bewuste conclusie Art. 2 niet stelt in het licht van Assen, maar zij laat zien dat Assen staat in het licht der belijdenis die in *alle* Artikels 2 onzer

principiëele Gereformeerde vereenigingen wordt uitgesproken.

Het slotgedeelte van deze tweede conclusie is een in alle Gereformeerde harten levende waarheid, die niet pas door Assen voor onze vereenigingen, ook voor de V. U., tot een maatstaf wèrd, maar een waarheid die in Assen zelf tot maatstaf heeft gediend, en naar welke de meening van Dr Geelkerken is veroordeeld.

Het rapport over Art. 2 is uit Assen geboren, en tot verdieping van het vertrouwen in de mannen die ons volk leiding hebben te geven, blijkt, dat Assen opnieuw uit het rapport is geboren. [1])

Wij lijden in onze dagen als Gereformeerden niet bepaald onder een te veel aan waardeering van de zijde onzer mede-Christenen.

Schadelijk is dit niet, want, gelijk we zeiden, de tegenstand bindt ons meer samen ; maar heel aangenaam is het toch niet.

Een sprekend bewijs troffen we aan in No. 32 van het *Algem. Weekbl. voor Chrd. en Cultuur.*

Naar aanleiding van een recensie in de Reformatie, die hem niet beviel schreef Prof. Brouwer de volgende onheuschheid over de leiders van ons Gereformeerde volk :

> „Ook dit is kenmerkend voor de leiders van dit volksdeel : zij durven hun volgelingen niet overlaten aan eigen

---

[1]) Bij het corrigeeren van de proef was ons sedert de uitslag van de vergadering der Ver. voor H. O. bekend geworden. Aan het begin der vergadering deelde de Voorzitter Ds Ferwerda mede, dat de colleges van curatoren en directeuren unaniem instemming betuigd hebben met de conclusies ; en dat zij aan de Hoogleeraren gevraagd hebben hoe zij tegenover het rapport staan.

Duidelijker antwoord op de vraag hoe de Vereeniging voor H. O. staat tot Assen kan al niet gegeven worden. Gelijk ook het feit, dat aan Prof. Ridderbos van Kampen, die om het zacht te zeggen een figuur van eenige beteekenis te Assen is geweest, door Directeuren en Curatoren de verdediging van het rapport was opgedragen, boekdeelen spreekt.

strijd met de geestelijke stroomingen en richtingen; zij moeten van de algemeene cultuur en wetenschap gesepareerd worden; er moet zorgvuldig worden gewaakt, dat zij alleen lezen de „gereformeerde" boeken en de „gereformeerde" wetenschap...... M. a. w. de gemeenteleden moeten zich laten voorlichten door hun eigen geestelijke leidslieden; die nemen van alles wel voldoende notitie; en zij moeten niet meenen, zelf een oordeel te kunnen vormen.

Hier hebben wij die geestesgesteldheid, die geleid heeft tot de Roomsche onderscheiding van geestelijken en leeken, die de gemeenteleden gemaakt heeft tot onmondigen."......

Het zal me misschien weinig baten, wanneer ik den professor naar „de Reformatie" zelf verwijs, waarin week op week allerlei niet-Gereformeerde litteratuur wordt besproken, waarin week op week van allerlei wetenschappelijke en populaire werken een breede recensie gegeven wordt, met dikwijls den aandrang er bij om van deze boeken kennis te nemen, al dienen ze met onderscheidingsoordeel gelezen te worden.

Het zal me evenmin baten, wanneer ik zeg, dat er bijv. in de Heraut en ook in doodordinaire Kerkbodetjes veel meer notitie wordt genomen van wat er in den kring van Prof. Brouwer verschijnt dan door een blad als b.v. het Wkb. voor C. en C. van wat er onzerzijds geschreven wordt.

Tegenover *la raison du plus fort* helpt de logica van het slachtoffer nu eenmaal niet; De La Fontaine leerde het al in onze schooljaren:

„Qui te rend si hardi de troubler mon
breuvage?
Tu seras châtié de ta témerité".

In een volgend nummer van het Weekblad wordt zelfs een meditatie misbruikt om tegen de orthodoxie een vinnigheid te lanceeren. Ds. Briët zegt daar:

Het is beginsel geworden bij vele orthodoxe menschen om tegenover de vrijzinnigen onverdraagzaam te zijn. Men heeft dit mooie zinnetje uitgevonden, dat Christusbelijders niet kunnen samenzijn in één Kerkverband met Christusloochenaars evenmin als vuur en water met elkaar vereenigd kunnen worden......

Zoo'n zinnetje slaat natuurlijk in......

....Hier hebt gij nu het geval van menschen, die in Christus' Naam zich vastklampen aan een beginsel. En weet gij, wat de eenige weg is voor iemand, die waarlijk met het volgen van Jezus ernst maakt, bij wien het niet te doen is om zich zelf, om de macht, doch om Jezus' zaak — met heilige inconsequentie te zeggen: daar ligt het beginsel der orthodoxie, maar ik grijp verder en hooger en ik aanvaard de taak die God op dit oogenblik mij oplegt, om Zijn kerk te maken tot een die allen omvat,...

„Men heeft dit mooie zinnetje uitgevonden". Die „men" zal natuurlijk Paulus moeten wezen, want wat deze van de orthodoxe leer heeft gezegd is heel duidelijk uit 1 Tim. 6 : 3 en voor de vereeniging met de niet-orthodoxen in één kerkverband is 1 Tim. 6 : 5 al een hoogst ondankbare plaats voor Ds Briët, want daar staat: „wijk af van dezulken".

We schieten toch inderdaad heel weinig op met uitspraken als: „Wij dragen het beginsel en wee ons als het beginsel ons draagt".

Zelfs in het debat, dat in vrijzinnige kringen deze maand gevoerd is over de beste wijze om de massa weer naar de kerk terug voeren is nadrukkelijk door Vrijzinnigen uitgesproken: „We hebben daarvoor het dogma noodig; de duidelijke beginselverklaring en de preciese definiëering van wat we leeren en waarnaar we streven." Maar wat soort beginsel is het, dat niet aan den wortel van ons leven ligt, en dat we aantrekken of afleggen als een stadsdominé zijn toga?

Het echte beginsel is vleesch en bloed geworden voor hem die het waarachtig belijdt.

Dit is zoo ontroerend gebleken in het leven van den in wijden kring gewaardeerden Dr J. G. Scheurer, dien God in de maand Juni van ons heeft weggenomen.

Dr Scheurer heeft zich den Naam van Christus in zijn leven niet geschaamd, heeft den strijd niet gevreesd ; maar in zijn trouw en zijn nooit willen transigeeren waar het de heilige beginselen gold, was hij tevens man van een zoo hoogstaand karakter, van een zoo rijken adel des geestes, dat hij de achting bezat ook van hen, die in principe tegenover hem stonden. Zoo liet hij, ons duidelijker dan vele anderen, nog meer door zijn levenswandel dan door zijn woord na zijne ,,footprints on the sand of time", die ook anderen dan ,,forlorn and shipwrecked brothers" moet kunnen doen vatten, zoo dikwijls als zij daarop zien.

v. D.

RECENSIEN.

Stefan Zankow. **Das orthodoxe Christentum des Ostens.**
Im Furche-Verlag zu Berlin.

Van het Christendom in het Oosten en Zuidoosten van Europa, in Klein-Azië, Palestina, en Egypte, wordt in het overige Europa over het algemeen niet veel geweten. De talen maken dat ook moeilijk. Daarom is boven genoemd werk zeer welkom. Door een kenner bij uitnemendheid wordt daarin hèt Orthodoxe Christendom van het Oosten naar zijn wezen en tegenwoordigen verschijningsvorm geteekend. Het biedt zakelijk, doch aangevuld met eene massa aanteekeningen aan den voet der pagina's, wat door den auteur in een zestal voordrachten te Berlijn gesproken werd. Na een inleidend hoofdstuk, handelt het achtereenvolgens over het Credo, de Kerk, den Cultus, Vroomheid en Activiteit, terwijl het ten laatste geeft een „Rückblick und Ausblick". Het noemt allerlei literatuur, rectificeert menige minder juiste voorstelling of bewering. Op beknopte wijze geeft het in eenen gemakkelijk leesbaren vorm een duidelijk beeld van het Christendom en den kerkelijken toestand in genoemde streken en landen. Ter orienteering, tot verkrijging van betere kennis van dit deel der Christenheid, is het zeer geschikt, en bizonder aanbevelenswaard, ook al deelen we niet in alles de waardeering en beschouwing van den Schrijver.

S. GREIJDANUS.

Dr J. Ridderbos. **Abraham de Vriend Gods.** Kampen, Kok 1928.

In het 1e hoofdstuk „De wereld rondom Abraham" wordt getracht, uit de resultaten van het nieuwere onderzoek het

voornaamste bijeen te brengen, dat kan dienen tot beter verstand van Abrahams tijd, afkomst, sociale positie, maar bovenal van den godsdienstigen toestand van de wereld, waarin hij leefde. Bij dit laatste worden op den voorgrond gesteld de nieuwere gegevens ter bestrijding der evolutie-leer op dit gebied.

Wat het overige betreft, is de heerschende gedachte bij het schrijven deze geweest, dat een der beste middelen tot vervulling van ons geestelijk tekort is de steeds intensievere bestudeering van de H. Schrift en van de daarin geboden Godsopenbaring ; en dan van die openbaring als in het leven indringende realiteit, uit welk karakter haar beteekenis voor ons leven weer onmiddellijk voortvloeit.

Moge de uitvoering niet al te ver beneden het ideaal zijn gebleven ; en mogen velen er iets in vinden van wat de schrijver heeft gehoopt en getracht erin te bieden.

RIDDERBOS.

De vogelen des hemels door *Dr A. van Veldhuizen*, Hoogleeraar vanwege de Ned. Herv. Kerk aan de Rijks-Universiteit te Groningen. Met penteekeningen van H. Sikkema.

Uitgave van J. H. Kok te Kampen, 1928.

Er zijn te allen tijde onder de theologen vele geweest, die zich aangetrokken gevoelden tot de natuurwetenschappen, met name tot de natuurlijke historie. Zulk een theoloog was bij voorbeeld de Zutphensche predikant Johannes Florentius Martinet (1729—1795), wiens „Katechismus der natuur" zelfs nu nog niet geheel vergeten is. Zulk een theoloog is ook de schrijver van het boven aangekondigde boek. Wie heeft niet gehoord van het Drentsche Adderhorst, een bijna ongerept stukje natuur, waarheen de schrijver zich gaarne terugtrekt om er de levende wezens te bespieden. Reeds vroeger heeft hij uitkomsten van zijn daar gedane waarnemingen bekend gemaakt. Het nieuwe werk van den waarnemer

van Adderhorst, dat over de vogelen des hemels handelt, geeft wederom blijk van zijn groote liefde voor de natuur en van zijn nauwgezette waarneming. Het is een mooi, vlot geschreven boek, vol wetenswaardigheden en treffende opmerkingen, zoodat bij het lezen dikwijls de vraag bij mij opkwam : hoe is het mogelijk, dat ik daaraan nog nooit heb gedacht ?

Het fraai uitgevoerde, met rake teekeningen versierde werk is verdeeld in vijf hoofdstukken, ieder van ongeveer vijftig bladzijden en met een aanhaling uit de Heilige Schrift als motto. De titels dezer hoofdstukken zijn : 1. Bijbel en vogels, 2. de kraaienfamilie, 3. de dagroofvogels, 4. de jachtvogels, 5. de nachtvogels. Reeds het eerste hoofdstuk, dat de schrijver als inleiding wil beschouwd hebben, bevat veel belangrijks, met name over Palestina en zijn vogelenwereld, vooral in verband met uitspraken van den Bijbel. „Het is me een tweede natuur geworden, als ik des namiddags op en om Adderhorst ronddool, Gods werken gade te slaan en daarbij aan allerlei woorden uit den Bijbel te denken", zegt de schrijver. En men voelt dit overal, waar men het boek opslaat. Dat in het tweede hoofdstuk vooral kraaien, raven en eksters behandeld worden, in het derde hoofdzakelijk gieren, valken en arenden, en in het vijfde de uilen en ook de nachtegaal, valt wel uit de opschriften af te leiden. Dit is echter niet het geval met den titel van het vierde hoofdstuk, die zelfs licht op een dwaalspoor kan brengen. Wijl de naam jachtvogels geen wetenschappelijke term is, zoo is het niet overtollig even te vermelden, dat de schrijver hieronder verstaat vogels, waarop gejaagd wordt of waarvan de eieren geraapt en de nesten uitgehaald worden. Zoo komt het, dat in dit hoofdstuk musschen, duiven, fazanten, patrijzen, kwartels, snippen, zwanen, ganzen, eenden, kemphanen, wulpen, meerkoeten, waterhoentjes en nog meer geslachten en soorten besproken worden.

De schrijver wil van de wetenschappelijke verdeeling der vogels niets weten ; hij beweert, dat hij bij het zien van de

verdeeling der dieren door de zoölogen het gevoel krijgt van David in Sauls wapenrusting, ja dat hij geen dierkundige is, noch wil zijn. Le médecin malgré lui. Dat ik wel van een weinig systematiek houd, zal Prof. van Veldhuizen mij, hoop ik, niet ten kwade duiden ; het naslaan wordt er in elk geval zeer door vergemakkelijkt. Toch kan ik me den tegenzin van den schrijver, vooral tegen de systematiek der vogels, wel eenigszins verklaren, want er is misschien geen enkele dierengroep, die aan een goede verdeeling zooveel moeilijkheden in den weg legt als die der vogels. Mijn leermeester, Prof. E. Selenka, schreef zulks daaraan toe, dat de vogels thans in een bloeiperiode verkeeren. Zonder wetenschappelijke verdeeling staat de schrijver nu ook veel vrijer tegenover zijn onderwerp en heeft ons zoodoende ook een gezellig boek geschonken, dat men slechts noode weer uit de hand legt. Het werk is gedrukt op zulk stevig papier, dat ik werkelijk moe was, toen ik het had opengesneden. Heel jammer is het gemis van een register ; het is me nu al eenige malen gebeurd, dat ik iets van het gelezene eerst na lang zoeken kon terugvinden.

W. H. NIEUWHUIS.

C. Mak. **Waarom niet met Dr Geelkerken mee?**
Meinema, Delft 1928.

Ik verheug me over de uitgaaf van dit geschrift. Het bevat veel goeds ; ook kwaliteiten, om sommigen, die nog aarzelen, te overtuigen.

RIDDERBOS.

W. N. v. d. Hout **Over de krant. Haar wording, wezen en werk.**
Zutphen, Thieme & Co., 1928.

Men zendt ons ter recensie niet het boek, maar eene „proeve van bewerking". Het lijkt wel interessant.

RIDDERBOS.

S. Ph. de Vries, **Joodsche Riten en Symbolen.** Zutphen, W. J. Thieme en Cie, 1928.

Leo Baeck, schrijft in Das Wesen des Judentums (4e dr., 1926) bl. 4, dat het Jodendom eigenlijk geen dogma's heeft en een Rabbijn maakte eens de opmerking tegen me: wij hebben nog al veel gebeden. Aan die twee uitspraken werd ik bij het lezen van het boek van den heer De Vries onophoudelijk herinnerd. Riten en Symbolen en die Riten en Symbolen zijn voor het Jodendom zooal niet alles, dan toch van alles beheerschende beteekenis. Men kan ook een Roomsche, zelfs een Protestantsche liturgiek schrijven. Maar dan is de liturgie bijzaak, dit boek leert, dat ze voor den Jood hoofdzaak is.

Met hoeveel liefde beschrijft De Vries de Joodsche Riten en Symbolen! M. n. wat hij over den sabbath biedt, toont, hoe zijn ziel zich uit in zijn boek.

Voor een kritiek leent zich dit boek niet. Want het biedt *beschrijving* en dat die beschrijving in orde is, spreekt vanzelf. We ontvangen zes hoofdstukken n.l. over de synagoge, de drie teekens (rol aan de deurpost, gebedsriemen, kwasten of snoeren aan de kleeding) den sabbath, de feesten, de vastendagen, met een aanhangsel over den kalender. Alles wordt op duidelijke boeiende wijze beschreven. En dat het boek eigenlijk is een verzameling van achtereenvolgens geschreven courantenartikelen, bemerkt men nauwelijks.

We kunnen dit boek hartelijk aanbevelen. Onze gedachten gaan telkens weer naar het oude volk, uit hetwelk de Christus is naar het vleesch. Men hoort hier van het godsdienstig leven van dit volk. En het moet elken Christen gaan, als het mij ging, de lezing van dit boek wekt deernis. Deernis met het volk, dat eens de openbaring Gods ontving en nu, nadat het den Christus verwierp, alles zoekt in riten en symbolen waarvan zelfs de geleerde den zin of de waarde niet altijd weet op te geven. Voor mij en zoo zal het allen gaan, was dit boek een krachtige opwekking tot zending onder de Joden.

De uitgever zorgde voor keurige uitvoering. Niet alleen

dat druk en papier goed zijn, maar het boek is verlucht met een groot aantal prachtige platen, die voor het meerendeel afbeeldingen zijn van bij den eeredienst gebruikte voorwerpen. Vermelden we nog, dat de lezing van dit boek ook daarom voor Christenen gemakkelijk is, omdat de Hebreeuwsche woorden niet voorkomen in de voor ons vrij ongewone Hoogduitsche transscriptie, maar in de sefardische.

F. W. GROSHEIDE.

Paul Feine. **Der Apostel Paulus. Das Ringen um das geschichtliche Verständnis des Paulus.**
Gütersloh, C. Bertelsmann 1927.

Toen ik voor het eerst den titel van dit boek las, maakte ik me van den inhoud een gansch andere voorstelling, dan bij het lezen die inhoud bleek te zijn. Ik verwachtte een boek, dat het leven van Paulus beschreef en in verband daarmede de ontwikkeling van zijn prediking. Maar Feine doet in dit boek iets anders. Hij stelt, ik zeg maar weer, de prediking van Paulus in verband met die van Jezus vóór hem en van de andere apostelen naast of na hem. Laat me nu terstond mogen uitspreken, dat Feine me volstrekt niet heeft teleurgesteld. Integendeel, ik acht zijn boek van groote beteekenis. Ik wil ook uitspreken, waarin die is gelegen : *Feine laat op vertuigende wijze zien, dat er niet is een dubbel evangelie, maar dat de prediking van Paulus volkomen overeenkomt, met wat we vinden in de in heel het N. T.* Zulk een betoog is, het behoeft niet te worden gezegd, tegenover allerlei, dat in de laatste jaren m.n. in Duitschland naar voren is gekomen, van groote waarde.

Het spijt mij te moeten zeggen, dat ik ook bezwaren heb tegen Feines boek. Ik ga nu niet in op kleine verschillen van meening, die in dit boek van ruim 600 bladzijden, dat zich op exegetisch gebied beweegt, van zelf naar voren komen, maar bepaal me tot twee voorname bedenkingen. Vooreerst dit boek rammelt, het is niet goed gedisponeerd. Feine

behandelt eerst op een opzichzelf duidelijke wijze allerlei in hoofdzaak Duitsche geleerden, die getracht hebben Paulus theologisch te verstaan, geeft daarna zijn eigen opvatting en trekt eindelijk zijn conclusies. Maar bij dat laatste en ook reeds in een godsdiensthistorisch hoofdstuk in deel 2, komt hij telkens weer op zijn eerste deel terug, geeft weer bestrijdingen, vervalt in herhalingen en vermoeit door allerlei verwijzingen naar vroegere bladzijden. Aan een krachtig puntig betoog in een heel wat dunner boek hadden we meer gehad. In de tweede plaats, Feine behoort, gelijk men weet, tot de ervaringstheologen. Ook in dit boek gaat telkens de openbaring achter de ervaring schuil. In het reeds genoemde godsdiensthistorisch hoofdstuk worden Egypte, Babel, Perzië, Iraël, Jodendom op één lijn geplaatst.

Maar er valt in Feines boek ook veel te prijzen. Het voornaamste, de strekking van het geheel noemde ik reeds. Ook in de wijze van het betoog is veel goeds. Men bemerkt op elke bladzijde, dat iemand aan het woord is, die de wetenschap van het Nieuwe Testament onder de knie heeft, die uitnemend op de hoogte is van de litteratuur en de verschillende kwesties, maar die ook een eigen weloverwogen standpunt inneemt. Ook voor de praktijk van het ambt geeft Feine veel. Hij brengt verschillende teksten met elkander in verband en leert daardoor beter indringen in hetgeen ons is geopenbaard. De predikant, die m.n. het tweede deel van dit boek zorgvuldig doorwerkt, vindt tal van mooie tekstverklaringen, die hem uitnoodigen om over dien of dien tekst eens te preeken.

Wanneer ik mijn oordeel samenvat, dan heb ik dus als voornaamste bezwaar het uitgangspunt van Feine. Het ervaringsstandpunt brengt hem bovendien tot een kritiek, die wij niet voor onze rekening mogen nemen. Maar over de strekking van het boek als geheel kunnen we ons verblijden. Het is goed gezien, dat Paulus daarom anders staat dan alle niet-Christelijke religies, omdat zijn geloof in God een gansch bijzonder is, één dat wortelt in het O. T. en met niets

anders op één lijn te stellen is. Het is ook goed gezien, dat het N. T. een innerlijke eenheid is. De prediking van Paulus is een bepaalde fase uit de geschiedenis der Nieuwtestamentische Godsopenbaring, maar ze is niet principieel van andere fasen onderscheiden. Wat de bijzaken betreft, wil ik nog met name noemen de goede bestrijding van de theorieën der Tübingsche school en haar nawerking in den tegenwoordigen tijd als ook de uiteenzetting over Paulus en de mysiek.

F. W. GROSHEIDE.

Geloof en Gelooven. Schriftoverdenkingen voor de openbare Geloofsbelijdenis door *Dr A. G. Honig,* Hoogleeraar aan de Theol. School te Kampen. Uitgave van J. H. Kok te Kampen. 1928.

„De Schriftoverdenkingen, welke men in dezen bundel vindt, zijn, op mijn verzoek, door een bekwame hand verzameld uit vele jaargangen van „De Bazuin", het Weekblad waaraan de Auteur zoo vele jaren als medewerker verbonden is", schrijft de Uitgever in een Woord Vooraf.

Wij mogen hem, en deze „bekwame hand", zoowel als den Auteur dankbaar zijn. Op teeder-ernstige, hartelijke wijze, zooals Prof. Honig daarvoor een bizonder charisma heeft, geeft hij hier, in eenvoudigen vorm, onderwijzing, vermaning, waarschuwing, en vertroosting inzake de geloofsgemeenschap met den Heere Jezus, en dringt hij aan op ware Godsvrucht van hart en leven. Levensrapport met den Heere Christus, door den H. Geest, in waarachtig geloof, moet daar zijn, bindt hij op het gemoed. En dan teekent hij het zaligmakend geloof, onderscheiden van historisch-, wonder-, tijdgeloof, in zijn wezen, werking, strijd, en vrucht.

Lezing van dezen bundel kan voor het geloofsleven zoo zegenrijk werken, tot verheldering, verwakkering, bemoediging. Die zij daarom zeer aanbevolen.

S. GREIJDANUS.

De Himelsblauwe Trie. Bondel Meditaesjes. Fen *Dr G. A. Wumkes* en *Oaren.*
T. Wever, Frentsjer, 1928.

Wat het Friesche volk zeer noodig heeft, is Christelijke Friesche lectuur. Vele geloovige Friezen kunnen dan leeren inzien, dat het Friesch niet enkel dienen kan voor grappen, en als instrument van het ongeloof, maar ook geschikt is voor het heilige, en geschapen werd tot Godes dienst en eere. Daarom moet de verschijning van bovengenoemd boek zeer toegejuicht worden. Het biedt een aantal Schriftmeditaties in het Friesch, door een twaalftal geloovige mannen. Zulk een werk is nog niet eerder verschenen. Het is een eersteling. Blijve het echter geen eenling. Zij het spoedig uitverkocht, opdat een tweede soortgelijke bundel kunne volgen. De meditaties zijn verschillend van vorm en karakter, maar brengen alle de waarheid der H. Schrift als het Woord van God. De titel is ontleend aan Num. 15 : 38, en wijst dus op het verbond Gods met zijn heil en genade en ernstige roeping tot heiligheid.

S. GREIJDANUS.

Wie is Jezus? Door *Dr. H. Kaajan* te Utrecht.
Uitgave van J. B. v. d. Brink & Co. Zutphen.

Op populaire wijze spreekt Ds. H. Kaajan in dit geschriftje over de vraag, of onze Heiland wel ooit geleefd heeft, en deelt hij in de tweede plaats verschillende valsche voorstellingen omtrent den Heere Christus mede, die hij dan kort in hare onjuistheid aanwijst, en teekent hij ten slotte den Christus der Schriften.

S. GREIJDANUS.

ONTVANGEN BOEKEN.

Dr P. Feine. Der Apostel Paulus.
Gütersloh. C. Bertelsmann. 1927.
Dr A. G. Honig. Geloof en gelooven.
Kampen. J. H. Kok. 1928.
J. J. Knap C.zn. De Man van Smarten. Derde onveranderde druk.
Kampen. J. H. Kok. 1928.
S. Ph. de Vries. Joodsche Riten en Symbolen.
Zutfen. W. J. Thieme & Co. 1928.
Handboekje ten dienste van de Geref. Kerken in Nederl. Indië voor 1928.
Kediri. N. V. Kedirische Snelpersdrukkerij.
Bij Bijzondere dagen. Preeken door de predikanten K. H. E. Groenewegen, A. B. te Winkel, D. A. van den Bosch, Dr J. C. de Bie, J. Ravesloot, Dr H. Schokking, Dr E. J. W. Posthumus Meyes.
Wageningen. H. Veenman en Zonen. 2 j.
Dr W. J. Aalders. Mystiek.
Groningen. J. B. Wolters 1928.
Dr H. Wagenvoort. Varia Vita.
Groningen. J. B. Wolters 1927.
S. Anema. Het Hooglied. Proeve eener nieuwe vertaling.
Kampen. J. H. Kok. 1928.
Dr A. van Veldhuizen. De vogelen des hemels.
Kampen. J. H. Kok. 1928.
J. C. Brussaard. Geref. beschouwing over Schriftgezag. Tweede Druk.
Zeist. G. J. A. Ruys Uitgevers-maatschappij 1928.
Menigerlei Genade. Zeventiende jaargang No. 41—52.
Kampen. J. H. Kok. 1928.
Dr. C. Veltenaar. De Statenvertaling en haar bestrijders.
Amsterdam N.V. Dagblad en Drukkerij De Standaard.

Jubileum-Uitgave van het Geref. Tractaatgenootschap Filippus 1878—1928.

Groningen. Jan Haan 1928.

J. Bosch. Historisch-critisch overzicht van de traktaatuitgaven in Nederland in de jaren 1903—1928.

Groningen. Jan Haan.

Dr K. Dijk. Uit de Oude Wereld. Schriftoverdenkingen over Gen. 4—11.

Amsterdam. N.V. De Standaard 1927.

Dr A. Kuyper Jr. Wateren die zachtkens vloeien.

Amsterdam. N.V. De Standaard 1928.

Johanna Veenstra. Een blanke vrouw onder de Kannibalen.

Kampen. J. H. Kok. 1928.

Dr H. Bavinck. De nieuwe opvoeding. Tweede Druk.

Kampen. J. H. Kok. 1928.

Dr H. Bavinck. Paedagogische Beginselen. Derde druk.

Kampen. J. H. Kok. 1928.

Eudokia. Jaarverslag over 1927.

M. Henry. Aan Zijne Tafel. Onderwijzingen tot het recht gebruik van des Heeren Heilig Avondmaal.

Kampen. J. H. Kok 1928.

P. de Zeeuw. In kort bestek. Hoogenbirks Handboekje bij het Bijbelsch onderwijs. Vierde druk.

Nijkerk. H. Verhoog.

Dr M. H. A. van der Valk. De Olympische spelen.

Rotterdam (Zuid). Firma Groenendijk. Slaghekstraat 90—94.

Dr W. H. Gispen. Indirecte gegevens voor het bestaan van den Pentateuch in de psalmen?

Zutfen. Nauta en Co. 1928.

Bo Yin Ra. Het Boek van den levenden God. Uit het Duitsch door J. Moorman.

N.V. Moormans Periodieke Pers. Den Haag 1928.

Dr G. J. Heering. De zondeval van het Christendom.

Arnhem. N.V. van Loghum Slaterus Uitgeversmaatschappij. 1928.